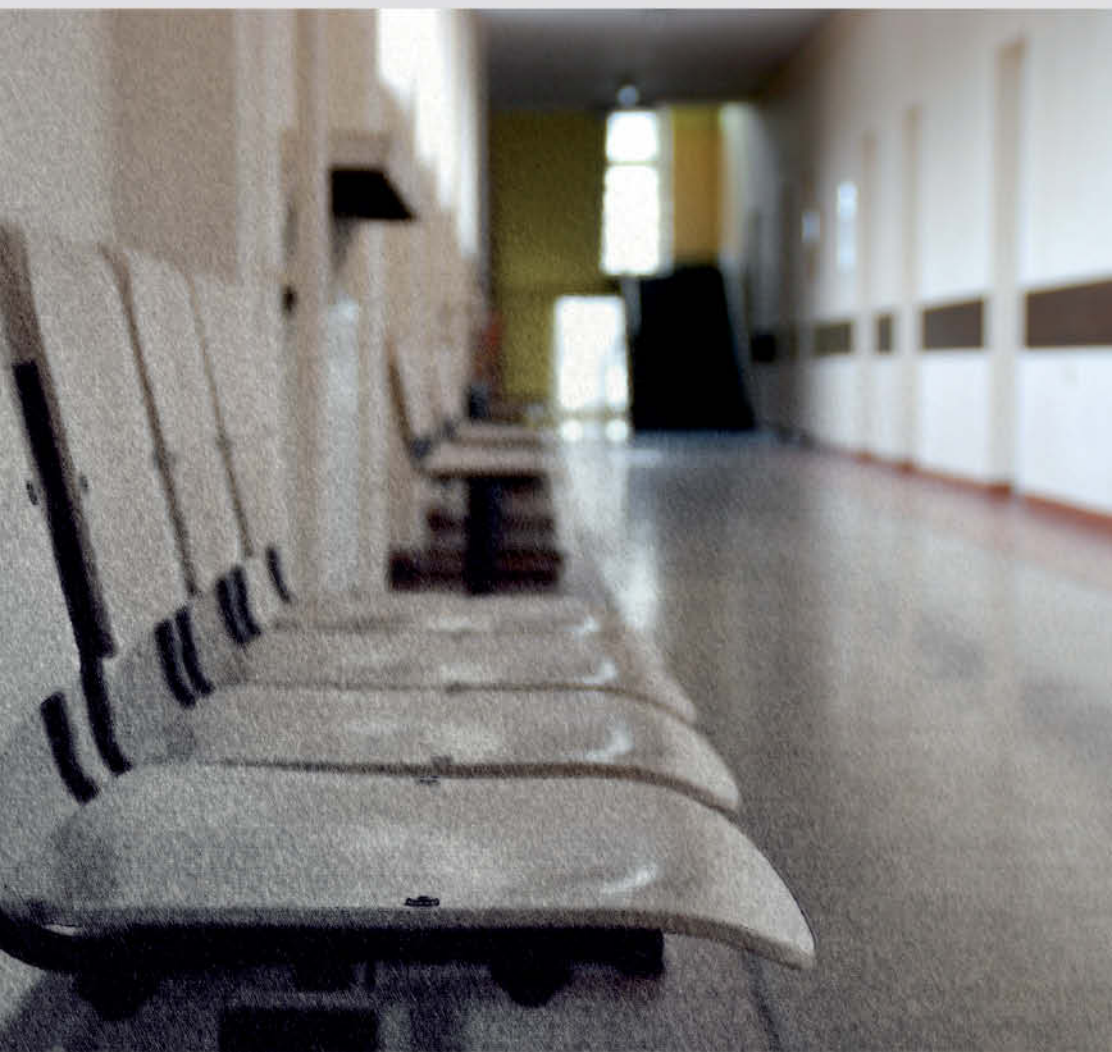

Małgorzata Wójcik-Dudek

PO LEKCJACH

UNIWERSYTET ŚLĄSKI
WYDAWNICTWO

Po lekcjach

Małgorzata Wójcik-Dudek

Po lekcjach

Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego • Katowice 2021

[Kup książkę](#)

Recenzent
Małgorzata Latoch-Zielińska

Spis treści

Kaganek ciemności. Zamiast wstępu	7
Szkoły szczęśliwe	17
Filifionka, czyli ukochać swój los	29
Antyceremonie w literaturze dla dzieci	37
<i>Paidia i paideia. Zabawa i etyka w Drzewie do samego nieba</i> Marii Terlikowskiej	51
<i>Homo migrans</i> i edukacja empatii	63
Horror i troska w antropocenie	83
Wawel – plac zabaw	101
Szkoła czarownic	115
Doświadczenie ziemi	131
Płynna postpamięć	145
<i>Dać dziecku całe powietrze...</i>	163
U króla Korczaka	181
Ulubieńcy pamięci umierają młodo	197
Światłoczułość <i>Sklepów cynamonowych</i>	209
Pochwała prowizorki	223
Edukacyjne wartości (dez)orientacji	237
Imiona lektury	251
Nie dla udomowienia szkoły	271
Nota bibliograficzna	281
Bibliografia	283
Indeks osobowy	305
Summary	317

Kaganek ciemności Zamiast wstępu*

Bywało i tak, że po lekcjach, mimo że czasem byłam cudownie wolna od pracy domowej, wciąż o nich myślałam. Tytuł *Po lekcjach* może właśnie do tego stanu nawiązuje. Chciałabym, aby był echem podejmowanych z różnym skutkiem prób powrotu do książek, które tak, jak wspomniane lekcje, nie dają spokoju, książki, o których często się myśli, których tytuły przywołują nie tylko konkretną treść, ale przede wszystkim skojarzenia. Może takie, jak to. Doskonale przypominam sobie nieoczywisty kontekst pierwszej lektury *Konrada Wallenroda* zadanego przez polonistę „na święta”. Czytałam, leżąc na podłodze, starając się tak ustawić książkę, aby lampki choinkowe oświetlały jak największą powierzchnię tekstu. Jeszcze dziś z dość ciasno zszytego tomu sypie się brokat – tym cenniejszy, że pochodzi z tamtych bombek, z tamtego czasu.

Tytuł *Po lekcjach* może także wziął się stąd, że niektóre książki nie zostały rozpoznane nie tylko w mojej uczniowskiej, ale i mojej nauczycielskiej lekturze. Kilkanaście lat pracy na etacie licealnego polonisty nie przyniosło w tej kwestii większych sukcesów, a wrażenie niedoczytania, bo z jednej strony umykania tego, co najistotniejsze, a z drugiej – dziwnego naddatku, z którym nie wiadomo co zrobić, było doświadczeniem męczącym. Dopiero „po lekcjach”, a może, aby znowu użyć pewnej szkolnej topiki, „po długiej przerwie”, warto dać sobie przyzwolenie na lekturę, podczas której najistotniejszą rolę odgrywa niespożytkowana „reszta”, wytwarzana niejako dzięki ciągłym powrotom do tych samych tytułów. Trzeba było dopiero książki Tadeusza Sławka, abym mogła

* Artykuł w zmienionej formie ukaże się pod tytułem *Między ogniem a światłem*. „Akademia pana Kleksa” Jana Brzechwy. W: *Żywioty w literaturze dziecięcej. Ogień*. Red. A. CZABANOWSKA-WRÓBEL. K. ZABAWA. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.

przyjąć, że „»Reszta« to to, co rozświećla mrok naszych utartych praktyk i tym samym otwiera nadzieję”¹. W tym sensie odkrycie reszty jest prawdziwym powodem do radości, o której Sławek pisze, przyglądając się bacznie *Alicji z Krainy Czarów*. Dziewczynka na parakantowskie pytanie, na co może mieć nadzieję, odpowiada: „[...] zawsze we wszystkich zachowa się jakaś tajemnicza reszta, dzięki której nie osiadę na laurach i nie pograżę się w świętym spokoju”².

A gdyby słowa Alicji potraktować jako odpowiedź na pytanie o cel (humanistycznej) edukacji? Czy brak, pustka, ciemność mogą być programowymi hasłami edukacji, czy może raczej nieprzewidzianym w programie jej sprawdzianem? Dodajmy, najczęściej niezapowiedzianym.

* * *

Tadeusz Sławek, rozpoczynając esej o Pinokiu, wskazuje istotność „punktu zerowego” w opowieści o pajacu, którego wychowanie jest podporządkowane temu, aby wyszedł na ludzi:

Wszystko zaczyna się od braku. Dom nie jest domem, ten, który miał być synem, zachowuje się jak hultaj. [...] Ledwie co wystrugany z kawałka drewna pajac: „już zaczyna[sz] lekceważyć własnego ojca”. Ale chodzi nie tylko o brak, lecz również o sposób radzenia sobie z nim. (Nieobecne) przedmioty zastąpione zostają przez ich (obecny) naśladowczy wizerunek. Mimesis włada tą rzeczywistością, uzupełniając jej niedostatki. Oto dalszy ciąg opisu pokoju stolarza: „Na ścianie w głębi widać było kominek z ogniem na palenisku, lecz ogień był namalowany, a obok ognia namalowany był również garnek, w którym wesoło wrzało i dobywał się z niego obłok dymu, który wyglądał jak prawdziwy [...]”. Prawdziwy kształt świata wymyka się i wszystko staje się grą pozorów. Ale – jak okaże się w opowieści Collodiego – to, co uznajemy za „prawdziwy” kształt rzeczywistości, staje się boleśnie i dokuczliwie „prawdziwe”, będąc niczym innym, jak tylko przyjętym sposobem widzenia świata³.

Spektakularność interpretacji popularnej baśni nie tylko każe jeszcze raz przemyśleć perypetie drewnianej lalki, ale zachęca również do takiej

¹ T. SŁAWEK: *Nie bez reszty. O potrzebie niekompletności*. Mikołów 2018, s. 8.

² T. SŁAWEK: *Alicja, czyli o co chodzi w uczeniu*. W: *Kształcenie nauczycieli – wyzwanie i zaangażowanie*. Red. W. BOBIŃSKI, J. SUJECKA-ZAJĄC. Kraków 2019, s. 26.

³ T. SŁAWEK: *Zawsze jest jakieś „ale”*. „Pinokio”, czyli co to znaczy „wyjść na ludzi”? W: *Balaghan. Mikroświaty i nanohistorie*. Red. M. JOCHEMCZYK, M. KOKOSZKA, B. MYTYCH-FORAJTER. Katowice 2015, s. 331–347.

lektury rodzimego kanonu, w której metafora braku wytyczy nowe trajektorie znaczeń. Kusi więc, aby w jej kontekście przeczytać *Akademię pana Kleksa*, a w szczególności jej centralną postać – Ambrożego Kleksa. Nie będzie wszak przesadą, jeśli uznamy, że jego uczniowie wstępują do Akademii z powodu braku właśnie. Kilkuletni chłopcy są przecież „wybrakowani”, a ich rodziny w pobycie swych pociech u Kleksa pokładają wielkie nadzieje. Edukacja, rugując braki i proponując kompletność nauczania, ma sprawić, że wychowankowie Akademii z nieudaczników staną się w końcu „normalnymi” dziećmi. Wiara rodziców w naprawczą moc edukacji wyrasta z pragnienia, aby ich pociecha „jakoś” radziła sobie w życiu, choć przecież tak nieostry efekt kształcenia nie poddaje się łatwej ocenie. Stawką takiego rodzaju wychowania nie jest wszak ćwiczenie młodego człowieka w próbach rozumienia rzeczywistości oraz wpływania na jej kształt, nawet jeśli wiązałoby się to z ryzykiem utraty pewności (a więc wspomnianego wcześniej braku), lecz raczej sprawne w niej operowanie⁴, gwarantujące pomyślne życie. Tymczasem Pan Kleks, przyjmując chłopców w progi swej Akademii, zapowiada, że nie będzie ich uczył, lecz jedynie pootwiera im głowy.

Warto przyrzeć się bliżej obietnicy pana Kleksa. Składa się ona w zasadzie z dwóch związków frazeologicznych: „mieć otwartą głowę” (pobrmiewają w nim również echa związku „otworzyć komuś oczy”) oraz „mieć olej w głowie”, „nalać komuś oleju do głowy”. Mirosław Bańko, zastanawiając się nad pochodzeniem tego ostatniego zwrotu, tłumaczy, że

jego podstawą jest metaforyczne ujmowanie głowy jako swego rodzaju mechanizmu, który dobrze działa pod warunkiem, że jest oliwiony. Doroszewski cytuje w słowniku przykład z komedii Zabłockiego (1781), a więc z czasów, gdy różne mechanizmy należało oliwić (a możliwe, że w *Nowej księdze przysłów i wyrażeń przysłowiowych polskich* Krzyżanowskiego są jeszcze starsze przykłady). Z 1968 roku pochodzi powieść Ożogowskiej *Głowa na tranzystorach*, dająca świadectwo ujmowania czynności umysłowych człowieka przez analogię do trochę już innych urządzeń. Do dzisiaj jednak mechanika rodem z młyna lub pracowni zegarmistrzowskiej jest wciąż żywa jako podstawa metaforycznego myślenia o myśleniu, np. nowe, potoczne „Trybisz?”⁵.

Uważny czytelnik w edukacyjnej obietnicy pana Kleksa usłyszy być może, że w Akademii pojawi się Alojzy, mechaniczna lalka, o której mistrz powie: „Muszę go nauczyć mówić, czuć i myśleć. Spróbuję, może

⁴ Zob. *ibidem*, s. 332.

⁵ <https://sjp.pwn.pl/poradnia/haslo/olej-w-glowie;15050.html> [data dostępu: 15.09.2019].

mi się uda”⁶. Jak wiemy, Alojzy nie docenia efektów tej pedagogicznej kuracji: „Nie prosiłem pana Kleksa, aby uczył mnie myśleć. Mogłem się bez tego obejść”⁷. Warto dodać, że sam Alojzy postrzegany jest przez pozostałych podopiecznych Kleksa jako „antypatyczny, obrzydliwy chłopiec, chociaż istotnie nie można było mu odmówić niezwyklej zdolności, inteligencji i sprytu”⁸. To cechy, które pozwalają na, jak pisze Sławek, sprawne operowanie w świecie, który w odczuciu Alojzego jest przede wszystkim terytorium podboju („Przy pierwszej sposobności ucieknę stąd i wyjadę do Chin. Właśnie nigdzie indziej, tylko do Chin”), a nie przestrzenią spotkania. Lalka uczy się szybko i sprawnie, przy czym niemal sportowe bicie rekordów w przyjmowaniu informacji nie sprzyja ich rozumieniu. Na to trzeba czasu, cierpliwości towarzyszącej spotkaniu, przyzwolenia na błędzenie i zgody na ewentualną porażkę.

Alojzy zaprogramowany na automatyzację uczenia się oczekuje od nauczyciela w zasadzie analogicznej postawy wyrażającej się przede wszystkim w inżynierskiej maestrii nauczania, zastosowaniu programu optymalnie gospodarującego czasem oraz jak najlepiej wykorzystującego techniczne parametry mechanizmu. Tymczasem trafia do Ambrożego Kleksa, którego samo nazwisko, pomijając jego żydowski kontekst⁹, oznacza plamę atramentu. Ta z kolei niesie inne skojarzenia: kleks to nie tylko coś płynnego, ale również zaskakujący samego piszącego efekt nieuwagi, a może skutek nie do końca opanowanej umiejętności posługiwania się piórem. Z jednej strony plama atramentu informuje więc, ogólnie rzecz ujmując, o niedoskonałości: czy to piszącego, czy to narzędzia, dzięki któremu pisanie jest możliwe. Z drugiej – niczym test Rorschacha pozostaje otwarta na lekturę stawiającą jednak czytelnikowi pewne warunki. Test/plama, mimo że upomina się o jego/jej czas, uczy cierpliwości oraz przypomina o uważności, to i tak w finale nie gwarantuje sukcesu. Wręcz przeciwnie – przyzwyczajają do negocjowania sensów. Migotliwość znaczeń atramentowych plam sprawia, że i status ontologiczny samego pana Kleksa zdaje się niepewny, a wyznanie mistrza, antycypując finał opowieści¹⁰, może niepokoić: „Z bajkami bywa

⁶ J. BRZECZWA: *Akademia pana Kleksa*. Ilustr. J.M. SZANCER. Wrocław 1995, s. 92.

⁷ Ibidem, s. 99.

⁸ Ibidem.

⁹ O tego typu kontekstach wspomniałam w jednym z rozdziałów książki poświęconej współczesnym narracjom zagładowym w literaturze dla niedorosłych. Zob. M. WÓJCIK-DUDEK: *Trylogia, która nie krzepi. Alternatywna lektura „Pana Kleksa” Jana Brzechwy*. W: EADEM: *W(y)czytać Zagładę. Praktyki postpamięci w polskiej literaturze XXI wieku dla dzieci i młodzieży*. Katowice 2016, s. 45–99.

¹⁰ Nie tylko status ontologiczny Kleksa jest niepewny, ale i okoliczności towarzyszące powstaniu oraz wydaniu książki wydają się przedziwne. Korzystając z ustaleń Joanny Papuzińskiej, warto przypomnieć, że atmosfera towarzysząca publikacji baś-

rozmaicie [...]. Są tacy, którzy na przykład uważają, że ja też jestem zmyślony i że moja Akademia jest zmyślona, ale mnie się zdaje, że to nieprawda”¹¹.

Co pan Kleks oraz jego ontologiczna niestabilność, a jednocześnie wczytanie tej postaci w edukacyjny kontekst, mają wspólnego z żywiołem ognia? W Brzechwowej opowieści, o której myślałam, że ją znam, spodziewałam się obecności ognia. W zasadzie podświadomie ją projektowałam, być może dlatego, że podczas kilkukrotnej lektury baśni po prostu uruchamiałam kadry z filmu Krzysztofa Gradowskiego. Rzeczywiście, w filmie żywioł mający być metaforą hekatombi II wojny światowej towarzyszył scenom katastroficznym. Są nimi sekwencje z opowieści Mateusza, kiedy watahy wilków-żołnierzy wyposażone w płonące pochodnie plądrują i niszczą kraj królewicza zamienionego w szpaka, oraz sceny w finale opowieści obrazujące upadek Akademii. Jej budynek pospiesznie opuszczany przez chłopców sprawia wrażenie, że zaraz zostanie wysadzony w powietrze, a rozbłyskujące fajerwerki są ponurą zapowiedzią końca instytucji, jaką powołał do życia Kleks. Tyle film.

Kiedy sięgniemy do tekstu literackiego, okaże się, że Brzechwa żywiołu ognia unika jak ognia właśnie. Skutkiem opanowania ojczyzny Mateusza przez watahy wilków jest zniszczenie kraju, który z lotu ptaka rzeczywiście przypomina zbombardowane i spalone miasto: „Długo unosiłem się nad moją ojczyzną, ale zewsząd dolatywały tylko dzikie

ni była co najmniej nieoczywista, ponieważ książka została wydana „zamiast”. Jan Brzechwa i Jan Marcin Szancer przed powstaniem warszawskim dostali zaliczkę na napisanie *Encyklopedii fantastycznej*, zamiast niej jednak Brzechwa, dodajmy również: prawnik, dręczony być może sumieniem, a być może z lęku przed konsekwencjami prawnymi, dostarczył wydawcy *Akademii pana Kleksa*. Co ciekawe, książka ostatecznie ukazała się nakładem własnym Brzechwy i Szancera, co zwykle zdarza się, kiedy autorzy nie mogą znaleźć wydawcy. Wracając do kwestii ułudy i pozorów w kontekście Panakleksowego „bytu”, można odwołać się do interesujących spostrzeżeń badaczki, która śledząc ewolucję brody pana Kleksa na ilustracjach w kolejnych wydaniach baśni, stwierdza, że jest ona coraz dłuższa: z niemalże koziej bródki przechodzi w majestatyczną, gęstą, sięgającą pasa. Tym samym postać Kleksa coraz bardziej przypomina Franciszka Fiszera, znanego warszawskiego bon vivanta i domorosłego filozofa, pod którego urokiem pozostawał Brzechwa. To właśnie Fiszer twierdził, dowodząc tego w błyskotliwych neoplatonickich dykteryjkach, że bytu nie ma, a wszystko, czego doświadczamy, jest jedynie złudą produkowaną przez nas umysł. Papużyńska przekonuje, że strategie pisarskie Brzechwy, takie jak kreowanie precyzyjnych światów i unicestwianie ich w finale, deszyfrowanie literackich wizji jako zmyślenia czy ułudy, akcentowanie ulotności zapisu bądź przestrzeganie czytelnika, aby nie brał sobie zbyt do serca fabuły, bo jest ona zmyśleniem, bliskie były takiemu przekonaniu. Zob. J. PAPUŻYŃSKA: *Sekrety pana Kleksa*. W: *Nie bój Brzechwy. Studia i szkice kleksograficzne*. Red. J. MALICKI, J. PAPUŻYŃSKA. Katowice 2010, s. 138–146.

¹¹ J. BRZECZWA: *Akademia pana Kleksa...*, s. 27.

wrzaski ginącego ludu i wycia zgłodniałych wilków. Wsie i miasta opustoszały. Królestwo mojego ojca rozpadło się i zamieniło się w gruzy, wśród których szalały głód i rozpacz¹². Z góry widać jednak ruiny, a nie zgliszczą. Co ciekawe, w upadek Akademii również nie zostaje wpisany ogień, lecz raczej utrata światła. Katastrofie towarzyszy bowiem zapadająca ciemność. To golarz Filip, odcinając płomyki świec jarzących się na choince i chowając je do kieszeni futra, zabiera światło:

W miarę znikania płomyków na sali poczęło się ściemniać, aż wreszcie zapadł mrok zupełny. Co się działo dalej, nie wiem. Ogarnięty trwogą wybiegłem na schody i nie wiedząc nawet kiedy i jak, znalazłem się na dziedzińcu. Była piękna, mroźna noc grudniowa. [...] Cała Akademia, jej mury i park widoczne były jak na dłoni¹³.

Brzechwa zamiast zapadających w pamięć pejzaży z ogniem i pożogą w tle proponuje opowieść o płomykach. Zdejmowanie ich ze świec i przechowywanie przez kilka dni w kieszeni kamizelki to jedna z prestigitatorskich sztuczek pana Kleksa. W obliczu innych niezwykłych umiejętności uczonego ta sytuuje się na peryferiach jego nadludzkich możliwości. Czymże ona jest wobec takich niesamowitości, jak posyłanie oka w kosmos, unoszenie się w powietrzu czy czytanie w myślach? Chciałoby się przecież, aby pan Kleks jako uczony i nauczyciel zajmował centralną pozycję na mapie metaforyki ognia wpisanej w opowieść Brzechwy, tym bardziej że niosąc, proszę wybaczyć uproszczenie, kaganek oświaty, będąc depozytariuszem światła, wskazuje drogę innym.

Tymczasem jest zupełnie inaczej. Ów kaganek zostaje zamieniony na skromny płomyk, który udaje się przechować w kieszeni tylko dzięki specjalnemu proszkowi zażywianemu przez Kleksa. Nie koniec na tym. Metody nauczania mistrza skupiają się wokół enigmatycznego otwierania głów, realizowanego na przykład podczas lekcji kleksografii, na których dowodzi się zmienności oraz iluzoryczności świata. A jakby tego było mało, sam mistrz niejako składa w ofierze autorytet nauczyciela, wszak w rozmowie ze swymi uczniami podaje w wątpliwość swoje istnienie. Ontologiczne rozchwianie dowodzi jedynie tego, że „gdy profesor zawsze uczy czegoś »obok« i »wyżej« kanonów swojej dyscypliny i dzięki temu staje się Mistrzem, instruktor ogranicza się do tego, co niezbędne i określone ścisłym wymogiem programu, nie »uczy«, lecz właśnie »instruuje«”¹⁴.

¹² Ibidem, s. 24.

¹³ Ibidem, s. 113.

¹⁴ T. SŁAWEK: *Antygoną w świecie korporacji. Rozważania o uniwersytecie o czasach obecnych*. Katowice 2002, s. 27.

Jak pisze Bachelard, „mniej monotony i mniej abstrakcyjny niż płynąca woda, gwałtowniejszy w rozwoju i zmianach [...], ogień sugeruje pragnienie zmiany, przyspieszenie czasu, sprowadzenie całego życia do kresu, do wyjścia poza nie”¹⁵. Skromny płomyk Kleksa nie jest jednak ogniem rewolucji, nie może niczym reflektor skierowany w mrok oświetlać drogi, lecz może ją sugerować, a tym samym obudzić pragnienie przekraczania kresu, wszak „Mistrz ostrzega, ale nie nakazuje, ukierunkowuje, ale nie prowadzi i nie nadzoruje”¹⁶, by człowiek, do którego zmierzają procedury pedagogiki mistrza, „stał się człowiekiem czujnym”¹⁷. Mistrz nie przychodzi przecież po to, aby uczyć jednej drogi. Być może dlatego Kleksowi tak trudno dotrzeć do Alojzego, którego trzeba nauczyć mówić, czuć i myśleć, a więc wdrukować mu dostępne procedury doświadczania świata. Ale na tym nie koniec: golarz Filip, symboliczny ojciec lalki, oczekuje od mistrza, że ten z nauczania Alojzego uczyni mechaniczny proces, prowadzący wprost do edukacyjnego/wychowawczego sukcesu.

Pozycja mistrza jest więc słaba. Kleks, przeczuwając kres Akademii, w taki oto sposób żegna się z uczniami: „Widzicie, jak od pewnego czasu zmaląłem. [...] Bądźcie przygotowani na to, że wkrótce już Akademia ta w ogóle przestanie istnieć, i ze mnie prawie nic nie pozostanie”¹⁸. Zmniejszaniu się Kleksa towarzyszy utrata umiejętności wykonywania popisowej sztuczki profesora: płomienie świec coraz dotkliwiej go parzą, a więc przechowywanie ich w kieszeniach staje się niemożliwe. Dawną moc Kleksa przejmuje teraz Filip, który odcina płonące świeczki z gałęzi choinki tak skutecznie, że Akademia pogrąża się w mroku.

Ta swoista kradzież ognia dokonuje się w wigilijną noc, kiedy Kleks na pożegnanie swych uczniów przygotował olśniewającą niespodziankę. Po dojmująco smutnym przemówieniu prezentuje im wspaniałą choinkę, rozświetloną setkami świec, które zapala, korzystając z płomyka przeniesionego w ogniotrwałej kieszeni. Uruchomiona w ten sposób symbolika nocy wigilijnej wskazywałaby optymistyczne zakończenie opowieści, w którym ciemność ustąpiłaby przed rodzącym się światłem. Zakończenie jest jednak okrutne. Zwycięża golarz Filip. Zabiera światło, chowając zachłannie płomienie świec w kieszeniach płaszcza. Wydaje się, że Kleks, przygotowując swych podopiecznych na taki finał

¹⁵ G. BACHELARD: *Psychoanaliza ognia*. W: *Wyobraźnia poetycka. Wybór pism*. Wybór H. CHUDAK. Przeł. H. CHUDAK, A. TATARKIEWICZ. Przedmowa J. BŁOŃSKI. Warszawa 1975, s. 34.

¹⁶ T. SŁAWEK: „*Tęsknota za mistrzem*”. Za czym „*tęsknimy*”? W: *Z tęsknoty za mistrzem*. Red. J. KUREK, K. MALISZEWSKI. Chorzów 2007, s. 35.

¹⁷ Ibidem, 35.

¹⁸ J. BRZECHWA: *Akademia pana Kleksa...*, s. 108.

(„Przykro mi będzie rozstać się z wami. Spędziliśmy wspólnie cały rok, było nam wesoło i przyjemnie, ale przecież wszystko musi mieć swój koniec”¹⁹), tak naprawdę zdaje się ich pytać: „Masz więc przed sobą pustkę. I co z nią uczynisz?”²⁰.

Utrata Akademii jest dla chłopów wstrząsem. Ale przecież najgłębsze zdarzenia pedagogiczne mają taki właśnie charakter i prawdopodobnie z tego względu oczekuje się od nauczyciela głębokiego poczucia moralnej odpowiedzialności. Apelowal o nią już Platon, wierząc, że od niej zależy kondycja, a nawet „los uczniowskiej duszy”²¹. Stąd słowa Platona o paidei, której istotą jest ustawianie duszy w kierunku źródła światła, czy to, co przytrafiło się Szawłowi w drodze do Damaszku, mogą stanowić metaforę wychowania, w którym spotkanie poraża, ścina z nóg, olśniewa, daje do myślenia, zmienia perspektywę²². Kleks, przygotowując swych uczniów do pustki i ciemności, upomina się o pedagogikę braku. Tym samym zagłada Akademii staje się próbą dla płomyka niesionego przez Kleksa. Co przez to rozumiem?

Warto w tym miejscu przypomnieć pobyt Kleksa i jego uczniów w fabryce dziur i dziurek. Pomijając zamiłowanie Brzechwy do groteski i świata *à rebours*, można w tym wątku dostrzec afirmację pustki. Kleks z podziwem opowiada o pracy inżyniera Kopia oraz jego zasługach dla ludzkości. Pokaz produkcji dziur i próżni jest pochwałą nieciągłości oraz niedoskonałości, co w kontekście obecności uczniów Kleksa w Akademii, którzy znaleźli się w niej właśnie z powodu swego wybrakowania, ma ogromne znaczenie; wszak ekonomia utraty, jak pisze Krzysztof Maliszewski, to ważny wymiar wychowania. Badacz przywołuje Jana Amosa Komenskigo, już w XVII wieku postulującego zatrudnianie w szkołach „profesorów konieczności”, którzy uczyliby, bez czego można się w życiu obejść²³. Trzy wieki później podobną refleksję podejmuje Lech Witkowski, według którego wychowawca powinien być strażnikiem braku, wspierającym uczniów w rozpoznawaniu deficytów, pułapek czy zagrożeń wynikających z posiadanego potencjału oraz przywracającym kontakt z utraconym poczuciem braku²⁴. Być może

¹⁹ Ibidem.

²⁰ T. SŁAWEK: „Tęsknota za mistrzem”. Za czym „tęsknimy”?..., s. 39.

²¹ Ch. HUMMEL: *Platon*. Przeł. S. MIESZAŁSKI. W: *Myśliciele – o wychowaniu*. T. 2. Red. C. KUPISIEWICZ. Warszawa 2000, s. 292.

²² Zob. K. MALISZEWSKI: *Pedagogika na pograniczu światów. Eseje z cyklu „Medium Mundi”*. Katowice 2015, s. 111.

²³ Zob. J.A. KOMEŃSKI: *Unum necessarium, czyli jedyne konieczne*. Przeł. J. SACHSE. Wrocław 1999, s. 95–96.

²⁴ Zob. L. WITKOWSKI: *Wyzwania autorytetu w praktyce społecznej i kulturze symbolicznej. (Przechadzki krytyczne w poszukiwaniu dyskursu dla teorii)*. Kraków 2009, s. 22–23.

Kleks przypomina, że stan wybrakowania człowieka jest czymś naturalnym. W tym sensie ciemność, w której pogrąża się Akademia, jest jednocześnie i przypomnieniem o pustce, i wezwaniem do odpowiedzi na pytanie, co z nią zrobimy. Oto jedna z prób odpowiedzi.

Mistrz przypomina, że cierpienie z powodu straty wcale nie musi oznaczać beznadziejnej tułaczki po utraconej ziemi. Wręcz przeciwnie – może uruchamiać strategię odzyskiwania utraconego miejsca, łączącą pamięć o przeszłości z tworzeniem nowego domu. O takim właśnie domu myślał prawdopodobnie pan Kleks, kiedy na pytanie Anastazego: „A co z nami się stanie, panie profesorze”, odpowiada: „Mój Anastazy, każdy z was ma swój dom, do którego wróci”²⁵. Mistrz przypomina zatem o konieczności powrotu i przemyślenia miejsca, które wcześniej wydawało się dobrze znane.

Kleks w zakończeniu baśni nakłania więc, aby przemyśleć swe wybrakowanie w nowej perspektywie i z otwartą głową. Nigdy wcześniej nie obiecywał niczego innego. A kto wierzył, że może być naprawiony jak sfatygowane sprzęty, mocno się rozczarował. Adaś, mimo że nienaprawiony, do domu wraca odmieniony, choć jego mistrz ulega ciemności i zawodzi. Jak pisze Sławek, „Mistrz jest mistrzem dlatego, że jest **zawodnym** przewodnikiem, że zawodzi, że musi nas zawieść i zwieść, inaczej bowiem byłby co najwyżej instruktorem. Mistrz nie pokazuje nam niespotykanej, olśniewającej prawdy; mistrz pokazuje nam nas samych”²⁶. A do takiego rodzaju spotkania, podczas którego mistrz będzie dla ucznia „lustrem, przeszkodą, iskrą”²⁷, bardziej nadaje się płomień świecy niż snop światła rzucany przez reflektor, ale jest to możliwe tylko pod warunkiem, że wychowanie oraz kształcenie uznamy za niekończący się projekt. Edukacja w tym rozumieniu, przeciwstawiając płomyk nieskończonej ciemności i pustce, sprowadzałaby się do dramatycznej próby ognia. W takiej lekcji uczestniczą chłopcy ze Stowarzyszenia Umarłych Poetów, którzy w środku nocy w ciemnej grocie czytają fragment poematu Alfreda Tennysona:

Ruszajmy, przyjaciele,
Wcale nie jest za późno,
by szukać świata ze snów...
A planów mam tak wiele
Ot, choćby przepłynąć horyzont wszecz...
potem wzdłuż...
Nie ma już w nas tej mocy,

²⁵ J. BRZECZWA: *Akademia pana Kleksa...*, s. 108.

²⁶ T. SŁAWEK: „*Tęsknota za mistrzem*”. *Za czym „tęsknimy”?*..., s. 40.

²⁷ K. MALISZEWSKI: *Pedagogika na pograniczu światów...*, s. 200.

która za dawnych lat umiała wstrząsać niebem,
poruszyć cały świat.
Jesteśmy tym, czym jesteśmy –
zły los, a może zły czas
osłabił w sercu **ogień**, co łączył niegdyś nas,
lecz wzmocnił naszą **wolę** i teraz dobrze wiemy,
że trzeba szukać, szukać, szukać,
bez względu na to, co znajdziemy²⁸.

Jeszcze o tym nie wiedząc, stoją po stronie zarówno światła, jak i braku, broniąc bezinteresowności i zaufania jako zasad postępowania, chcąc tym samym „przywrócić światu prawo do niedoskonałości, czyli do otwartych możliwości doskonalenia się; prawo wielkiej wagi, może ono bowiem ustrzec przed pokusą totalizujących pragnień i marzeń o doskonałości uk(n)utej według jednego dopuszczalnego schematu”²⁹.

Słowem: Alicja miała rację.

²⁸ N.H. KLEINBAUM: *Stowarzyszenie Umarłych Poetów*. Przeł. P. LASKOWICZ. Poznań 1994, s. 44. Podkr. – M.W.D.

²⁹ T. SŁAWEK: *Antygona w świecie korporacji...*, s. 21.

Indeks osobowy

- Abramowska Janina 85, 283
Achmatowa Anna 129
Ackerman Diane 37, 138, 139, 283
Adamczyk Maria 210, 283
Adamczukowa Zofia 136, 283
Agamben Giorgio 52, 66, 68, 76, 239
Alphen Ernst van 134, 283
Alquié Ferdinand 257, 287
Amis Martin 155, 183
Amit Ofra 212, 301
Andersen Hans Christian 118, 119, 120, 296
Andruszkiewicz Adam 178
Andruszkiewicz Elżbieta 178, 288
Andrzejewski Waldemar 170, 292
Arcamone Marina 108, 109
Arendt Hannah 66, 68
Armata Jerzy 112, 283
Arnon Józef 164, 164
Asnyk Adam 125
Assmann Aleida 199
Assmann Jan 200, 283
August Sary 107

Bachelard Gaston 13, 29, 161, 283
Bachórz Józef 149, 159, 160, 204, 283
Bachtin Michaił 246, 284
Baluch Alicja 29, 43, 105, 111, 119, 188, 284, 286, 291
Bańko Mirosław 9

Baran Bogdan 92, 239, 289, 302
Barańczak Stanisław 225, 230, 231, 232, 233, 234, 284, 287, 291, 297, 300
Baratay Éric 143
Barcz Anna 85, 143, 284, 304
Bardijewska Liliana 73, 74, 284
Barry Peter 89, 284
Barszczewska Ludwika 25, 294, 295, 297, 302
Barthes Roland 229, 284
Bateson Gregory 88, 95, 97, 284, 303
Bator Joanna 121, 125, 284
Bauman Zygmunt 101, 284
Bąkowski Klemens 106, 284
Beauvoir Simone de 127, 284
Bednarczyk Adam 227, 284
Bednarek Joanna B. 85, 284, 286, 298
Belting Hans 268, 269, 284
Ben Gurion Dawid 277
Bendyk Edwin 86, 284
Benett Léon 216
Benjamin Walter 101, 147, 153, 154, 284
Bennett Alan 254, 297
Bergson Henri 228, 229, 230, 284
Bettelheim Bruno 94, 120
Białodzia Monika 89, 284
Biedrzycki Krzysztof 231, 232, 284
Bieńkowska Ewa 241, 298

- Bikont Anna 128, 285
Bin Gorion Micha Joseph 265, 285
Bińczyk Ewa 84, 86, 98, 285, 296
Biolik Maria 254, 298, 301
Black Ralph W. 89
Błońska Wanda 137, 297
Błoński Jan 13, 161, 216, 283, 285
Bobiński Witold 8, 249, 251, 299
Bojańczyk Emilka 117, 297
Bojarska Katarzyna 134, 283
Bolecki Włodzimierz 209, 285, 299
Bona 102, 107, 108, 112, 297
Borowczyk Jerzy 249, 285
Borowski Mateusz 132, 266, 285, 296
Borowski Tadeusz 133, 143, 285
Borowski Tomasz 178, 292
Borysławski Rafał 101, 135, 302
Bosch Hieronim 161
Bourdieu Pierre 243, 285
Brach-Czaina Jolanta 59, 285
Brillat-Savarin Anthelme 40, 285
Bruegel Pieter 51, 52, 289
Brzechwa Jan 10, 11, 12, 13, 15, 22, 24, 169, 172, 227, 261, 263, 282, 285, 301
Brzozowski Stanisław 104, 285
Brzuchowska Zofia 120, 285
Buber Martin 262, 264, 285, 288
Buczyńska-Garewicz Hanna 81, 241, 272, 285
Bukowiecka Zofia 104
Burnett Frances Hodgson 57
Burska Ewa 260, 289
Buryła Sławomir 131, 151, 285
Burzyńska Anna 29, 128, 285
Butler Judith 36, 266, 267, 268, 269, 285

Caillois Roger 53, 285
Calasso Roberto 29, 291
Canetti Elias 130, 286
Capelier Claude 178, 288
Celan Paul 178
Céline Louis-Ferdinand 237, 249, 286
Certeau Michel de 26, 286
Chałupnik Agata 42, 46, 123, 124, 287, 298, 302
Chamielec Grażyna 165, 289
Chaplin Charlie 24
Chelstowski Bogdan 241, 298
Chęć Andrzej 105, 302
Chirico Giorgio de 92
Chłapowska Teresa 21, 39, 294
Chmielewska Iwona 192, 193, 286
Chmielewski Daniel 89, 90, 93, 94, 96, 286
Chmielewski Jacek 249, 252, 300
Chmielowa Krystyna 37, 283
Cholewińska Katarzyna 67, 286
Chrobak Małgorzata 101, 105, 282, 286, 291
Chrystus 40
Chrzastowska Bożena 210, 283
Chudak Henryk 13, 161, 283
Chwin Stefan 209
Chymkowski Roman 39, 303
Cichocka Tatiana 118, 295
Cichowicz Stanisław 241, 259, 287, 298
Ciesielska Marta 170, 173, 179, 292, 293
Cieślak Ola 179, 298
Cieślakowska Dominika 67
Cieślakowski Jerzy 52, 53
Cioch Agnieszka 117, 288
Cixous Hélène 125, 126, 286
Cobel-Tokarska Marta 137, 286
Cohen Abraham 256, 286
Cohn Maksymilian 174
Combrzyńska-Nogala Dorota 137
Conway Eric M. 84, 92, 296
Crutzen Paul J. 86
Culler Jonathan 128, 286
Czabanowska-Wróbel Anna 109, 149, 161, 286
Czaplicka-Jedlikowska Maria 253, 286
Czapliński Przemysław 85, 87, 232, 270, 284, 286, 291, 298

- Czerwińska Anna 185, 188, 190, 191, 300
Czerwińska-Rydel Anna 179, 286
Czerwiński Marcin 161, 288
Czochralska Barbara 97, 286
- Dahl Roald 20, 287, 303
Datner Szymon 166, 303
Datner-Śpiewak Helena 39, 288
Davis Paul 161, 287
Dawidziak-Kładoczna Małgorzata 253, 287
Dąbrowska Magdalena 85, 304
Deleuze Gilles 230, 284
Demińska-Pawelec Joanna 232, 287
Demiński Lucjan 29
Derrida Jacques 260, 287
Descartes 257, 287
Dettloff Paweł 106, 287
Dewey John 37, 38, 182, 183, 287, 289, 295
Dobrogoszcz Tomasz 101, 135, 302
Domańska Antonina 101, 102, 103, 105, 107, 108, 109, 287, 291
Domańska Ewa 85, 101, 135, 147, 201, 249, 287, 302
Domeracki Piotr 97, 287
Doroszewski Witold 9
Dubas Elżbieta 97, 287,
Dudzik Wojciech 42, 124, 287, 298
Dutka Elżbieta 242, 287
Dybel Paweł 124, 287
Dymel-Trzebiatowska Hanna 30, 287
Dziechcińska Hanna 257, 293
- Edelman Marek 67, 138
Edwards Anna Camp 37, 295
Einstein Albert 161, 287
Eliade Mircea 33, 58, 94, 160, 287
Engelking Barbara 137, 287
Eska Donata 137, 297
Estés Clarissa Pinkola 117, 122, 127, 288
- Fabiański Marcin 105, 106, 287, 302
Falska Maryna 173
Falski Maciej 48, 293
Feldman Allen 199
Fenstermacher Gary D. 27, 288
Ferber Aleksander 164
Ferry Luc 178, 288
Ficowski Jerzy 210, 213, 288, 298
Fiedorczuk Julia 85, 288
Fischinger Andrzej 106, 287
Fischer Franciszek 11
Foucault Michel 20, 161, 288
Franciszek Józef 105, 116
Franciszek z Asyżu, św. 39
Frank Anna 145, 146
Fredro Aleksander 265, 288
Freud Zygmund 95, 124, 287
Friedländer Saul 134, 288
Fröbel Friedrich 58, 167
Fros Henryk 263, 293
Furedi Frank 190
Furmaniak Magdalena 89, 284
Fürstenberg Szymon 26, 146, 276
- Gajda Radosław 92
Gałczyński Konstanty Ildefons 125
Garewicz Jan 262, 285, 288
Gawryluk Barbara 69, 78, 288
Gąsiorowski Wacław 104
Gemra Anna 95, 288
Gielata Ireneusz 254, 288
Giroux Henry A. 274, 288, 302
Głodek Paweł 41
Głowiński Michał 228, 257, 288
Godlewski Grzegorz 161, 287
Goffman Erving 39, 288
Gold Linka 145, 146, 147, 288
Golding William 158, 159, 288
Goldszmit Henryk zob. Korczak Janusz 192
Gombrowicz Witold 110, 115, 209, 258, 273, 285, 289, 299
Gondowicz Jan 216, 217, 218, 289
Gortat Grzegorz 70, 72, 289

- Gostyński Dawid 85, 284, 286, 298
 Gourgouris Stathis 267, 289
 Górecki Jan Konrad 87, 299
 Graban-Pomirska Monika 117, 120, 289, 299
 Grabowski Andrzej Marek 150, 289
 Graczyk Ewa 120, 299
 Grahame Kenneth 254, 297
 Grajewski Wincenty 211, 294
 Gralewicz-Wolny Iwona 29, 30, 143, 282, 289, 296
 Gray Peter 289, 165
 Gren Anna 58, 294
 Grochowiak Stanisław 220
 Grodziński Eugeniusz 253, 289
 Gromacka Regina 256, 286
 Gronowski Tadeusz 277
 Grynberg Henryk 133
 Grzegorzczak Justyna 91, 299
 Grzeszczuk Stanisław 252, 289
 Grzymisławski Łukasz 155, 283
 Guze Joanna 40, 285
 Guzy Anna 115, 281
 Guzyński Jakub 84, 296

 Haddad Philippe 260, 289
 Hagen Rainer 51, 289
 Hagen Rose-Marie 51, 289
 Hajduk-Gawron Wioletta 254, 288
 Halbwachs Maurice 199, 200, 289
 Has-Tokarz Anita 83, 93, 289
 Haupt Zygmunt 247, 285
 Hedemann Oskar 237, 286

 Hegel Georg Wilhelm Friedrich 266
 Heidegger Martin 35, 152, 153, 157, 234, 241, 271, 289
 Hein George 182, 289
 Hejda Danuta 115, 296
 Heldke Lisa 38, 289
 Hendrykowski Marek 112, 113, 289

 Herbert Frank 84
 Herbert Zbigniew 49, 143, 289
 Herod Paweł 113, 303
 Hildegarda z Bingen 129
 Hitler Adolf 24
 Hölderlin Friedrich 271, 280
 Homa Edward 253, 292
 Horwath Ewa 198, 290
 Houston Keith 63, 290
 Huizinga Johan 53, 290
 Hulewicz Helena 167, 301
 Hull Zbigniew 97, 286
 Hummel Charles 14, 290

 Ilg Jerzy 115
 Iłakowiczówna Kazimiera 258, 290
 Irving Andrew 243, 290
 Izdebska Władysława 104

 Jakubowska-Ożóg Alicja 115, 296
 Janicka Elżbieta 278, 279, 290
 Janion Maria 134, 201, 203, 204, 257, 267, 288, 290
 Jansson Tove 21, 30, 31, 32, 34, 35, 36, 290, 291, 302
 Janus-Sitarz Anna 22, 238, 248, 291, 298
 Japola Józef 205, 298
 Jaroszuk Anna 39, 303
 Jarzębski Jerzy 209, 299
 Jarzyna Anita 85, 143, 291
 Jaskółowa Ewa 198, 291
 Jaworowski Mariusz Arno 20, 287
 Jaworska Justyna 46, 123, 302
 Jaworska-Witkowska Monika 129, 291
 Jaworski Stanisław 211, 294
 Jelicz Antonina 102, 103, 291
 Jędrych Karolina 223, 282
 Jędrzejewski Paweł 261, 291
 Jochemczyk Mariusz 8, 300
 Jonca Magdalena 117, 291
 Jordan Henryk 58, 167
 Jordan Marta 66, 295

- Kadłubek Zbigniew 34, 52, 53, 80,
123, 234, 275, 291, 300
Kafka Franz 29, 291
Kalicka Joanna 73, 295
Kallas Leszek 161, 287
Kamieńska Anna 166, 303
Kanabrodzki Mateusz 42, 298
Kandziora Jerzy 232, 291
Kania Ireneusz 101, 147, 284
Kantorowicz Ernst Hartwig 207,
291
Karczeńska Agnieszka 271, 282
Kardaś Aleksander 84, 86, 297
Karkowska-Rogińska Aleksandra
186, 187, 291
Karłowicz Jan 220, 291
Karmon Helena 26, 277, 278
Karol XII 21
Karolczuk-Wyganowska Luiza 18,
295
Karwasz Grzegorz 183, 291
Kazimierz Wielki 102
Kątny Marek 105, 291
Kepler Johannes 216
Keret Etgar 278, 279, 280, 291
Kern Ludwik Jerzy 53
Kertész Imre 134, 291
Key Ellen 111
Kęsikowa Urszula 253, 292
Kęszycka Helena 161, 288
Kingsley Patrick 69, 292
Kirchner Hanna 170, 173, 292, 293
Kitowska-Łysiak Małgorzata 218,
292
Klee Paul 153
Kleinbaum Nancy Horowitz 16,
292
Klonowicz Sebastian Fabian 149
Kłosińska Krystyna 128, 129, 292
Kłoskowska Antonina 202, 292
Koczanowicz Dorota 38, 292
Kokoszka Magdalena 8, 300
Kolankiewicz Leszek 124, 161, 287,
298
Kolbe Maksymilian 201
Kolbuszewski Jacek 93, 288, 289
Komasa Jan 149
Komendant Tadeusz 20, 288
Komenski/Komeński Jan Amos 14,
248, 292
Kopacki Andrzej 149, 296
Kopaliński Władysław 74, 148,
183, 292
Kopczyński Kazimierz 93, 192
Korczak Janusz zob. Goldszmit
Henryk 5, 17, 24, 25, 26, 27, 28,
44, 163, 164, 165, 166, 167, 168,
169, 170, 171, 172, 173, 174, 175,
176, 177, 178, 179, 180, 181, 186,
187, 188, 191, 192, 193, 194, 195,
281, 286, 292, 293, 294, 295, 297,
298, 300, 302, 303
Korzeń Rafał 89, 284
Kossakowska Maria 29
Kostkiewiczowa Teresa 257, 288
Kotarski Edmund 257, 293
Kotowska Katarzyna 168
Kowalczyk Izabela 132, 293
Kowalczykowa Alina 149, 283
Kowalska Małgorzata 241, 298
Kowalska-Leder Justyna 46, 123,
302
Koziołek Krystyna 255, 293
Krajewski Stanisław 256, 293
Krall Hanna 138, 293
Kraśńska Ewa 223, 303
Kraskowska Ewa 128, 293
Kraszewski Zygmunt 102
Krawczyk Jarosław 107, 303
Krawiec Adam 207, 291
Kremer Józef 105
Kremer Karol 105
Kristeva Julia 48, 293
Krowicki Leszek 155, 295
Król Marcin 200, 289
Kruk Jolanta 183, 291
Krupiński Piotr 85, 293
Kruszewski Krzysztof 27, 288
Kryczyńska-Pham Anna 200, 283
Kryński Adam 220, 291

- Krzemieniowa Krystyna 154, 284
Krzyżanowski Julian 9, 103, 299
Krzyżyk Danuta 26, 115, 223, 277, 281, 282, 303
Kuczman Kazimierz 105, 302
Kuczyński Friedrich 145
Kuć Wojciech 260, 293
Kuisz Jarosław 68, 296
Kujawski Marek 215, 293
Kukkonen Maritta 188
Kuliczowska Krystyna 104, 293
Kunce Aleksandra 80, 123, 234, 275, 300
Kuncewiczowa Maria 121, 163
Kunka-Kawęczky Anna 118, 295
Kupisiewicz Czesław 14, 290
Kurecka Maria 53, 290
Kurek Jacek 13, 271, 295, 300
Kuryś Agnieszka 143, 294
Kurz Iwona 46, 96, 207, 269, 284, 291, 293
Kutyła Julian 133, 297
Kwiatkowska Paulina 96, 207, 269, 284, 291, 293
Kwiatkowska-Ratajczak Maria 247, 285
Kwiatkowski Jerzy 225, 293
Kwieciński Zbigniew 167, 276, 293, 303
- Labuda Aleksander 211, 294
Lacan Jacques 124, 287
Landau Felix 213
Landsberg Alison 96, 293
Lang Fritz 158
Lanzmann Claude 132
Laskier Rutka 145, 146, 162, 277, 288, 293
Laskowicz Paweł 16, 292
Lasoń-Kochańska Grażyna 120, 121, 293
Latour Bruno 86, 293
Latour de Daniel 139, 156, 300
Lavater Johann Caspar 108
Lavergne Maja 279, 291
- Lebenthal Dora 226, 227
Lech Jacek 243, 293
Lech-Kirstein Danuta 252, 294
Lejeune Philippe 211, 294
Lem Stanisław 216
Leociak Jacek 132, 137, 147, 179, 292, 294
Lesky Albin 266, 268, 294
Lessing Doris 57, 58, 294
Leszczyński Grzegorz 20, 54, 111, 117, 289, 284, 300, 303
Leśmian Bolesław 32, 59, 217, 223, 225, 226, 227, 228, 229, 230, 232, 233, 260, 284, 288, 293, 294, 295, 298, 301
Leśmian Zofia (Chylińska) 226
Levi Primo 147
Lévinas Emmanuel 143, 294
Lewin Aleksander 164, 166, 167, 170, 173, 177, 292, 293, 294
Lew-Lisner Hinda 25, 294
Libera Antoni 231
Lindgren Astrid 21, 39, 40, 294
Lipszyc Paweł 63, 290
Löfgren Orvar 156
Lubas-Bartoszyńska Regina 211, 294
Lubieniecka Małgorzata 133, 303
Ludorowski Lech 120, 285
- Łagodzka Dorota 85, 304
Łapot Mirosław 261, 294
Łeńska-Bąk Katarzyna 38, 294, 303
Łuc Izabela 253, 294
Ługowska Jolanta 39, 294
- Maciejowska Agnieszka 279, 291
Madurowicz Mikołaj 132, 294
Mahlamäki Rainer 188
Majewski Janusz 112
Majewski Lech 129, 238
Malicki Jan 11, 297
Malina Dorota 254, 297
Malinowski Szymon 84, 86, 297
Maliszewski Karol 223, 224

- Maliszewski Krzysztof 13, 14, 15, 59, 81, 95, 129, 130, 235, 248, 254, 270, 271, 272, 280, 294, 295, 300
- Margański Janusz 136, 298
- Markowska Anna 132, 295
- Markowski Michał Paweł 29, 32, 59, 128, 217, 228, 234, 260, 274, 285, 295
- Marmurowicz Małgorzata 79, 295
- Martuszevska Anna 158, 299
- Marzec-Jóźwicka Magdalena 271, 282
- Mateo José Manuel 66, 295
- Matka Teresa z Kalkuty 201
- Matuszek Gabriela 270, 286
- Mayhew Katherine Camp 37, 295
- McLaren Peter 274, 288
- Memling Hans 148
- Mencwel Andrzej 161, 287
- Merżan Ida 27, 171, 285
- Męczkowska Astrid 273, 296
- Michalski Krzysztof 152, 289
- Michalski Maciej 207, 291
- Mickiewicz Adam 149, 198, 201, 202, 203, 204, 206, 225, 237, 254, 282, 283, 295, 301, 304
- Mieszalski Stefan 14, 290
- Mik Anna 85, 286
- Mikołajewski Jarosław 69, 76, 77, 295
- Milchman Alan 155, 295
- Milewicz Bolesław 25, 294, 295, 297, 302
- Mill John 68
- Miller Katarzyna 118, 295
- Miłosz Czesław 60, 61, 295
- Mizera Janusz 234, 241, 271, 289
- Mizielińska Joanna 126, 295
- Modzelewska Natalia 246, 284
- Montaigne Michel de 111
- Montessori Maria 18, 28, 295
- Morawińska Agnieszka 24, 301
- Morawska Zuzanna 104, 108
- Morawski Kazimierz 36, 266, 268, 300
- Mortkowicz-Olczakowa Hanna 163, 170, 295
- Mostek Małgorzata 39, 303
- Mościcki Paweł 133, 297
- Mrozek Sławomir 207, 296
- Münkler Herfried 149, 296
- Muszyński Heliodor 99, 296
- Mycielska Gabriela 127, 284
- Mytych-Forajter Beata 8, 29, 30, 53, 143, 282, 289, 291, 296, 300
- Nalaskowski Aleksander 262, 296
- Nałkowska Zofia 133
- Napierski Stefan 215, 216, 303
- Narutowicz Gabriel 107
- Nasiłowska Anna 125, 126, 286, 293
- Nawarecki Aleksander 53, 291
- Niedźwiecki Władysław 220, 291
- Niepokólczycki Wacław 159, 288
- Niesporek-Szamburska Bernadeta 26, 37, 115, 197, 198, 277, 281, 282, 290, 291, 303
- Nietzsche Friedrich 35
- Niezgoda Damian 243, 293
- Nogaś Michał 248, 290,
- Nora Pierre 132, 296
- Norberg-Schultz Christian 93
- Nowacki Dariusz 242, 287
- Nowak Małgorzata 271, 282
- Nowak-Dziemianowicz Mirosława 77, 296
- Nussbaum Martha C. 68, 70, 254, 273, 296
- Nycz Ryszard 147, 239, 249, 294, 296
- Nycek Tadeusz 231
- Ochwat Magdalena 115, 223, 281, 282
- Ogłoz Ewa 115, 120, 296
- Okoń Wincenty 52, 296
- Okopień-Sławińska Aleksandra 257, 288
- Olech Joanna 115

- Olivier Laurence 89
 Ong Walter Jackson 205, 296
 Opacka Anna 205, 206, 296
 Ordon Julian Konstanty 197, 198, 199, 201, 202, 203, 204, 205, 206, 202, 282, 290, 295
 Oreskes Naomi 84, 92, 296
 Orłowski Hubert 154, 284
 Osęka Andrzej 53, 285
 Osiecka Marta 254, 297, 298
 Ostolski Adam 133, 296
 Oszejca Wacław 257
 Ouaknin Marc-Alain 259, 261, 296
 Ożogowska Hanna 9
- Paladino Mimmo 69
 Panas Władysław 213, 216, 259, 260, 296, 297
 Papi Jadwiga (pseud. Teresa Jadwiga) 104, 108
 Pappacoda Giovanni Lorenzo 108, 109, 110
 Papużyńska Joanna 11, 20, 117, 289, 297, 303
 Papużyński Andrzej 97, 286
 Paszkowska Aleksandra 69, 292
 Pater Renata 185, 186, 190, 297
 Paweł, św. zob. Szaweł 14, 95
 Pawłowski Łukasz 254, 296
 Pedro Javier Martínez 64, 66, 295
 Pestalozzi Johann Friedrich 167
 Petersen Katarzyna 79, 304
 Piaget Jean 53
 Piątkowska Renata 72, 297
 Pisarska Krystyna 134, 291
 Piwkowska Anna 115, 117, 119, 122, 124, 127, 128, 297
 Plater Emilia 204, 283
 Platon 14, 59, 72, 73, 95, 166, 262, 290, 297
 Płoszowski Leon 203, 295
 Pociecha Władysław 108, 297
 Podchlebnik Michał 133
 Podlodowska-Reklewska Maria 105, 302
- Podniesińska Zofia 142, 297
 Poklewska-Koziełło Ewa 41, 301
 Pokora Patrycja 85, 286
 Pokrzywniak Józef Tomasz 210, 283
 Pomian Krzysztof 152, 289
 Poniatowska Patrycja 41, 299
 Popczyk Maria 181, 300
 Popkiewicz Marcin 84, 86, 297
 Porębski Mieczysław 53, 285
 Poświatowska Halina 129
 Potocki Andrzej 38, 183, 287
 Poulet Georges 137, 297
 Poznańska-Hagari Ada 25, 297
 Prawer Joshua 277
 Propp Władimir 94
 Proust Marcel 48, 120, 206, 229
 Pruska Krystyna 259, 298
 Pruski Krzysztof 259, 298
 Pruszyński Ksawery 163
 Przyborowski Walery 103, 104, 299
 Przybyłowska Maria 130, 286
 Przychodniak Zbigniew 232, 291
 Przymuszała Beata 247, 285
 Purman Stefan 183, 287
 Puszkina Barbara 171, 297
- Rabizo-Birek Magdalena 243, 293
 Rajewska Ewa 254, 297
 Rancière Jacques 133, 297
 Ratajczak Bogumiła 32, 302
 Rąbkowska Ewelina 85, 297
 Rej Mikołaj 108
 Rembrandt Harmenszoon van Rijn 257
 Reszke Robert 33, 58, 94, 95, 287, 288
 Rewers Ewa 34, 151, 154, 156, 157, 298
 Ricoeur Paul 136, 241, 298
 Riou Édouard 216
 Robinson Kim Stanley 84
 Rogoż Michał 105, 286, 291
 Rorschach Hermann 10, 23

- Rosenberg Alan 155, 295
Rosiek Stanisław 209, 257, 288, 290, 299
Rousseau Henry (Celnik) 119
Rowicki Piotr 79, 298
Różewicz Tadeusz 218, 219, 220, 221, 298
Rubinowicz Dawid 141, 142, 300
Rucińska Magda 89, 90, 92, 93, 286
Rudniańska Joanna 135, 152, 154, 157, 298
Rusek Marta 21, 22, 298
Rusinek Joanna 75, 77, 150, 289, 295, 302
Rusinek Michał 179, 298
Ruskin John 90
Ruszkowski Piotr 169, 298
Rutkowska Iza 194
Rybacka Elżbieta 227, 241, 298
Rybacka Karolina 254, 298
Rymkiewicz Jarosław Marek 150, 228, 298
Rymut Kazimierz 253, 298

Sachse Joanna 14, 292
Safona 129
Sandauer Artur 217, 298
Saryusz-Wolska Magdalena 73, 199, 206, 283, 295, 298
Sarzyński Piotr 92
Sasnal Wilhelm 133, 296
Schindler Norbert 42, 298
Scholem Gershom 214, 298
Schor Naomi 151
Schulz Bruno 32, 59, 156, 209, 210, 211, 212, 213, 214, 214, 216, 217, 218, 220, 221, 228, 234, 260, 282, 285, 288, 289, 292, 293, 295, 298, 299, 303
Schwägerl Christian 98
Scruton Roger 91, 299
Sebald Winfried Georg 155
Seigfried Charlene Haddock 38, 289

Sędziwy Anna 73, 284
Shusterman Richard 41, 299
Siemek Andrzej 137, 260, 287, 297
Siemek Marek J. 152, 289
Sienkiewicz Henryk 102, 103, 104, 204, 299
Siesicka Krystyna 120
Sikora Sławomir 243, 290
Sikorski Janusz 154, 284
Skarga Barbara 184, 299
Skibski Krzysztof 247, 285
Skoczylas Janusz 93, 292
Skolimowski Henryk 87, 97, 286, 299
Skotnicka Gertruda 102, 103, 104, 111, 113, 158, 284, 294, 299, 302
Skowera Marcin 85, 115, 286, 299
Skowron Ryszard 107, 299
Skrendo Andrzej 209, 299
Skrobiszewska Halina 104
Slany Katarzyna 83, 93, 94, 177, 299
Sławek Tadeusz 8, 10, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 28, 34, 76, 80, 81, 123, 151, 153, 234, 235, 249, 251, 252, 270, 275, 280, 295, 299, 300
Sławiński Janusz 257, 288
Smolińska-Theiss Barbara 169, 300
Sofokles 36, 259, 266, 268, 269, 300
Sokołowska Katarzyna 141, 142, 300
Sokrates 68, 77
Soleri Paolo 97
Soltis Jonas F. 21, 27, 288
Sowa Franciszek 263, 293
Sowińska Agnieszka 192, 193, 286
Springer Filip 92
Srebrnik Szymon 132, 133
Srebrny Stefan 266, 300
Srokowski Jerzy 192
Stala Marian 231, 300
Stasiuk Andrzej 209, 237, 239, 240, 242, 243, 247, 282, 285, 287, 293, 300, 303

- Staszewska-Zatońska Anna 186, 187, 291
 Stepnowski Adam 137, 297
 Stern Jonasz 132, 295
 Stępnik Andrzej 181, 299, 300
 Stifelman Henryk 171
 Stiller Robert 265, 285
 Stoermer Eugene F. 85
 Stola Dariusz 191, 300
 Strękowska-Zaremba Małgorzata 92
 Stwosz Wit 105
 Such-Wyszomirska Irena 21, 294
 Sugiera Małgorzata 132, 266, 285, 296
 Sujecka-Zajac Jolanta 8, 249, 251, 299
 Sułkowski Bogusław 53, 300
 Sunderland Celina 226, 227
 Suska Dariusz 54, 300
 Sutowski Michał 86, 284
 Synowiec Helena 26, 30, 43, 188, 277, 284, 303
 Szacki Jakub 155, 295
 Szahaj Andrzej 246, 300
 Szancer Jan Marcin 10, 11, 22, 261, 285
 Szaweł zob. Paweł, św. 14, 95
 Szczepańska Anita 230, 284
 Szczerski Andrzej 181, 300
 Szczesniak Natalia 92
 Szczęsna Joanna 128, 285
 Szczyśny Jakub 278
 Szczygielski Marcin 138, 139, 142, 144, 155, 156, 157, 158, 159, 300
 Szekspir William 66
 Szeląg Marcin 181, 300
 Szestow Lew 249, 252, 300
 Szewc Piotr 209
 Szewczyk Łucja M. 254, 257, 301
 Szewczyk Matylda 96, 293
 Szłosarek Artur 29, 291
 Szpakowska Małgorzata 46
 Sztyma Marianna 71, 289
 Sztyma Tamara 191, 300
 Szuster Marcin 134, 288
 Szymanowicz Maciej 72, 288, 297
 Szymanowski Wacław 106
 Szymańska Izabela 254, 301
 Szymański Sebastian 68, 296
 Szymborska Wisława 31, 128, 216, 301
 Szyszko-Bohusz Adolf 106
 Śliwerski Bogusław 167, 303
 Śliwiński Piotr 232, 291
 Śpiewak Paweł 39, 134, 288
 Świrszczyńska Anna 198
 Tabaszewska Justyna 85, 301
 Tagore Rabindranath 167, 179, 301
 Tałuc Katarzyna 169, 298
 Tanalska-Dulęba Anna 88, 95, 284, 303
 Taranczewski Paweł 137, 297
 Tarasin Zygmunt 173
 Tarkowski Krzysztof 84, 296
 Tatkiewicz Anna 13, 53, 161, 283, 285
 Tazbir Janusz 104, 301
 Tennyson Alfred 15
 Teresa Jadwiga zob. Papi Jadwiga 104, 108
 Terlikowska Maria 5, 55, 58, 60, 301
 Terranova Nadia 212, 301
 Thiel-Jańczuk Katarzyna 26, 286
 Thoreau Henry David 123, 234
 Tiedemann Rolf 101, 284
 Tischner Józef 183, 255, 301
 Tokarczuk Olga 35, 209, 237, 240, 244, 245, 248, 282, 290, 301
 Tomczyk Ewa 51, 289
 Topolski Jerzy 201, 301
 Traba Robert 73, 295
 Trakl Georg 115
 Trznadel Jacek 223, 228, 229, 284, 294, 301
 Tschumi Bernard 154
 Tuan Yi-Fu 23, 24, 301
 Tulli Magdalena 197, 198, 209, 301

- Tyburski Włodzimierz 97, 287
Tylicka Barbara 54, 300

Ungeheuer-Gołąb Alicja 43, 301
Uniłowski Krzysztof 242, 287
Unterman Alan 264, 301
Urbanek Mariusz 24, 169, 301
Usenko Natalia 37, 41, 43, 44, 45, 281, 301
Usenko Oleg 41
Uspienski Boris 240, 301

Vang-Nyman Ingrid 21, 294
Venclova Tomas 231
Verne Juliusz 216
Vidler Anthony 151, 301
Vogel Debora 213

Wajda Andrzej 149
Wajs Joanna 212, 301
Wakar Krzysztof 243, 285
Waksmund Ryszard 40, 57, 58, 102, 109, 302
Walczewska Sławomira 46, 123, 302
Walentyłowicz Katarzyna 186, 291
Warburg Aby 199
Warchoł Grzegorz 112
Wassertzug Zalmen 24, 25, 302
Watt James 85
Wawiłow Danuta 41
Wądołny-Tatar Katarzyna 101, 282
Weiner Magda 266, 294
Welles Orson 158
Welzer Harald 199, 200, 302
Westin Boel 32, 36, 302
Wężyk Franciszk 149
White Hayden 101, 135, 147, 302
Widzący z Lublina 264, 285
Wierusz-Kowalski Jan 160, 287
Wierzchośławski Piotr 230, 231, 297
Wierzchośławski Rafał Paweł 91, 299

Wilbik Teresa 53, 55, 301
Wilczyńska Stefania 163
Wilkoń Aleksander 253, 302
Wilson Edward Osborne 92, 239, 302
Windakiewicz Stanisław 107, 110, 302
Winek Teresa 54
Winogronówna Estera 179
Wirpsza Witold 53, 290
Wiśniewska Maryna 258, 290
Wiśniewski Michał 150, 302
Witek Rafał 75, 302
Witkacy zob. Witkiewicz Stanisław Ignacy 59, 209, 117, 228, 260, 285, 295
Witkiewicz Stanisław Ignacy zob. Witkacy 210
Witkowski Lech 14, 129, 238, 248, 270, 272, 274, 288, 291, 302
Witwicki Władysław 73, 297
Wojciechowski Krzysztof 24, 301
Wojnakowski Ryszard 214, 298
Wojnowska Bożena 163, 292, 303
Wolicki Krzysztof 35, 289
Wołoszyn Stefan 167, 170, 173, 292, 293, 303
Woolf Virginia 223, 303
Wójcik Anna 39, 303
Wójcik-Dudek Małgorzata 10, 26, 37, 115, 133, 197, 198, 223, 254, 281, 282, 288, 290, 291, 303
Wróbel Józef 142, 297
Wróblewska Anna 112, 283
Wróblewski Piotr 215, 303
Wygodzki Stanisław 277
Wyka Anna 95, 303
Wyka Kazimierz 216, 303
Wysok Wiesław 181, 299, 300
Wyspiański Stanisław 106, 276

Zabawa Krystyna 7, 41, 131, 145, 163, 281, 282, 303
Zabierowski Janusz 264, 301
Zabłocki Franciszek 9

- Zaderecki Tadeusz 259, 303
Zagożdżon Joanna 46, 303
Zajac Michał 20, 303
Zajączkowska Urszula 98, 249, 304
Zápolya Barbara 108
Zaremba Łukasz 96, 207, 269, 284, 291, 293
Zarych Elżbieta 36, 300
Zatorska Matylda 243, 293
Zbroja Justyna 79, 304
Zeidler-Janiszewska Anna 147, 294
Zgorzelski Czesław 202, 295, 304
Zienkiewicz Olga 139, 283
Ziółkowski Mariusz S. 260, 293
Žižek Slavoj 133, 298
Zygmunt August 102, 110
Zygmunt Stary 101, 102, 103, 104, 107, 108, 109, 111, 112, 282, 287, 291
Żabski Tadeusz 93, 288, 289
Żbikowski Andrzej 176, 304
Żeromski Stefan 253, 302
Żmigrodzka Maria 204, 290
Żmijewski Artur 133, 297
Żurkowski Bogusław 185, 297
Żurek Sławomir Jacek 271, 282
Żygulski Zdzisław 186, 304
Żyłko Bogusław 241, 301
Żywiołek Artur 238, 304

Małgorzata Wójcik-Dudek

After the lessons

Summary

The composition of the book *After the Lessons* by Małgorzata Wójcik-Dudek extracts the most important content from the articles it contains, and the proximity of individual texts enables their dialogue and often also critical commentary. The articles address issues which are close to the author's research interests and result from her professional experience. Their subject matter oscillates around two areas: literature for children and teenagers and selected 'school readings' subjected to interpretation procedures that allow for refreshing and broadening the horizon of school reading of canonical titles. While reading literature for the young, the researcher proposes a non-standard look at, among other things, the Moomin series, the *Professor Inkblot's Academy* by Jan Brzechwa, the work of Janusz Korczak or Antonina Domańska; using contemporary methodologies, she tries to indicate ways of reading literary texts that are in line with the assumptions of ecological humanities. As far as secondary school reading is concerned, the author is interested in the works of Bolesław Leśmian, Bruno Schulz, Andrzej Stasiuk or Olga Tokarczuk, as well as in the innovative and open to 'new' reading *Antigone*.

Starting from micro-analyses, the author goes on to generalizations enabling the inclusion of the proposed texts in the story about the need to reflect on a "happy school", focused on care and community building. This type of reading of literary texts renders them the original material to reflect on the place and role of (humanistic) education in the contemporary world.

Redaktor
Małgorzata Poglódek

Fotografia na okładce
Dorota Prynda

Projekt okładki
Magdalena Pache

Korekta
Lidia Szumigala

Łamanie
Bogusław Chruściński

Redaktor inicjujący
Przemysław Pieniążek

Nota copyrightowa obowiązująca do 30.04.2022:
Copyright © 2021 by Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego
Wszelkie prawa zastrzeżone

Sprzymyamy otwartej nauce. Od 1.05.2022 publikacja dostępna na licencji
Creative Commons
Uznanie autorstwa-Na tych samych warunkach
4.0 Międzynarodowe (CC BY-SA 4.0)

Wersja elektroniczna monografii zostanie opublikowana w formule wolnego dostępu
w Repozytorium Uniwersytetu Śląskiego www.rebus.us.edu.pl.

 <https://orcid.org/0000-0001-9032-8875>
Wójcik-Dudek, Małgorzata
Po lekcjach / Małgorzata Wójcik-Dudek. -
Katowice : Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego,
2021. -

<https://doi.org/10.31261/PN.4025>
ISBN 978-83-226-3996-2
(wersja drukowana)
ISBN 978-83-226-3997-9
(wersja elektroniczna)

Wydawca
Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego
ul. Bankowa 12B, 40-007 Katowice
www.wydawnictwo.us.edu.pl
e-mail: wydawnictwo@us.edu.pl

Druk i oprawa:
Volumina.pl Daniel Krzanowski
ul. Księcia Witolda 7-9
71-063 Szczecin

Wydanie I. Liczba arkuszy drukarskich: 20,0. Liczba arkuszy wydawniczych: 21,5. Papier Munken Pure, 100 g.
PN 4025. Cena 74,90 zł (w tym VAT).

[Kup książkę](#)

Cena 74,90 zł (w tym VAT)

ISBN 978-83-226-3997-9

Więcej o książce

[Kup książkę](#)